

Dr. sc. Muamer DŽANANOVIĆ

*Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*

E-mail: muamer.dz@hotmail.com

Doc. dr. Ermin KUKA

*Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*

E-mail: ermin.kuka@hotmail.com

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94(497.6)"1991/2013" (093)

341.485:314:314.1:355.4(497.6 Višegrad)"1991/2013"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijkipogledi.2022.5.7.353>

GENOCID NAD BOŠNJACIMA I DEMOGRAFSKE PROMJENE NA PODRUČJU VIŠEGRADA 1991-2013.

Apstrakt: Izvršenje pojedinačnih i masovnih zločina protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, uključujući i zločin genocida, usmjereno je i na promjenu etničke i demografske strukture stanovništva. Sve navedeno je odlika fašističkih, velikodržavnih ideologija i politika. Najteže i najbrutalnije oblike implementacije velikodržavni projekti imali su i na prostoru Republike Bosne i Hercegovine u periodu 1992-1995. godine. Zapravo, velikosrpska genocidna ideologija i politika u kontinuitetu već preko dva stoljeća prakticira masovno ispoljavanje zločina protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom uključujući i zločin genocida nad Bošnjacima. Već u proljeće 1992. godine nezavisna, suverena i međunarodno priznata Republika Bosna i Hercegovina bila je izložena brutalnoj oružanoj agresiji susjedne Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore). Cilj te agresije bio je ostvarivanje višestoljetnog velikodržavnog cilja, odnosno konačno zaokruživanje prostora na kojem će dominantno živjeti Srbi, odnosno stvaranje tzv. velike Srbije. Taj cilj nije bio moguće ostvariti bez ispoljavanja teških oblika ratnih zločina, odnosno u konačnici razaranja bosanskohercegovačke države i društva. Posljedice takvog pristupa posebno su vidljive u aspektu promjene demografske strukture stanovništva. Strateški važan prostor za velikosrpsku genocidnu ideologiju i politiku bio je i jeste prostor bosanskog Podrinja. Zločini počinjeni nad Bošnjacima Podrinja u periodu 1992-1995. godine, uključujući i one u Višegradu, neizostavan su dio realizacije velikosrpskog genocidnog plana o stvaranju etnički „čistih“ prostora. Po popisu stanovništva 1991. u Višegradu je živjelo 21.199 stanovnika, od čega Bošnjaka 13.471 (63,54%) i Srba 6.743 (31,80%). Nad Bošnjacima Višegrada, posebno u proljeće i ljeto 1992. godine, ispoljeni su različiti oblici zločina uključujući masovna ubijanja, spaljivanja,

zatvaranja u logore, silovanja i protjerivanja civila. Bez obzira na velike razmjere počinjenih zločina ni nakon agresije i potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma nije se odbacila genocidna ideologija. Prilagođeno mirnodopskim uslovima i danas se, trideset godina od početka agresije, i u Višegradu ispoljavaju različiti oblici psiho-fizičkog nasilja nad Bošnjacima. Česti napadi i uznemiravanje povratnika prate naprimjer i postrojavanja pripadnika Ravnogorskog četničkog pokreta, jednog od simbola zločina nad Bošnjacima Podrinja u Drugom svjetskom ratu, ili obilježavanje dana ruskih dobrovoljaca, koji su učestvovali u napadima i zločinima nad Bošnjacima Podrinja u periodu agresije. Otvorena diskriminacija i dehumanizacija Bošnjaka povratnika, te kontinuirano slavljenje zločina i zločinaca svakodnevnice su pojave. Sve to negativno utječe na nastavak procesa povratka protjeranih Bošnjaka na njihova višestoljetna ognjišta. Analizom sadržaja relevantne arhivske građe, te posebno posljednja dva zvanična popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini (1991. i 2013), elaborirat će se demografske promjene nastale u promatranom razdoblju na području Višegrada. Činjenica da su Bošnjaci danas u Višegradu apsolutna manjina rezultat je počinjenih zločina, uključujući i počinjeni genocid nad Bošnjacima, čime je izvršena radikalna promjena etničke strukture stanovništva. Također, Višegrad je izložen i ubrzanom procesu starenja stanovništva, kako usljed smanjenog broja povratka prijeratnog stanovništva, tako i usljed odlaska biološko produktivnog stanovništva. I svi drugi demografski pokazatelji ukazuju da Višegrad postaje grad staračkog stanovništva i opće društvene besperspektivnosti, čime se detaljnije bavimo u radu. I to je jedan od načina na koji se danas nastoji u potpunosti implementirati praksa stvaranja etnički čistih „srpskih“ prostora. Danas su politički lideri manjeg bosanskohercegovačkog entiteta i općine Višegrad zaokupirani provođenjem politike negiranja identitetskih markera Bošnjaka i besperspektivnosti za povratnike, što u konačnici ne donosi ništa dobro ni za stanovništvu uopće, bez obzira na nacionalni predznak.

Ključne riječi: Agresija, Republika Bosna i Hercegovina, Višegrad, velikosrpska ideologija, JNA, genocid, „etničko čišćenje”, nasilne demografske promjene, diskriminacija povratnika.

GENOCIDE AGAINST BOSNIACS AND DEMOGRAPHIC CHANGES IN THE AREA OF VIŠEGRAD IN 1991-2013.

Abstract: Commission of individual and mass crimes against values protected by international law, including the crime of genocide, was also directed towards changes in ethnic and demographic structures of population. All these are the features of fascistic, great state ideologies and policies. The most severe and most brutal forms of the implementation of the great state projects took place in the territory of the Republic of Bosnia and Herzegovina in

1992-1995. Namely, the great-Serbian genocidal ideology and policy has in continuity for more than two centuries practiced mass crimes against values protected by international law, including the crime of genocide against Bosniacs. Already in 1992, and independent, sovereign and internationally recognised Republic of Bosnia and Herzegovina was exposed to a brutal armed aggression by the neighbouring Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro). The objective of the aggression was fulfilment of several century long great state goal, and/or final completion of the space in which Serbs would dominantly live – the great Serbia. This goal was not possible without execution of grave forms of war crimes, namely in final destruction Bosnia and Herzegovina as a state and society. Impacts of such approach are particularly visible in the aspect of changes in demographic structure of population. Strategically important space for great-Serbian genocidal ideology and policy was and is the space of Bosnian Podrinje. Crime committed against Bosniacs in 1992-1995, including those committed in Višegrad, are essential part of the enforcement of the great-Serbian genocidal plan on making ethnically “clean” territories. According to 1991 census, there were 21,199 residents of Višegrad, of which 13,471 Bosniacs (63.54%) and 6,743 Serbs (31.80%). The Bosniacs of Višegrad were, especially in spring and summer of 1992, subjected to different forms of crimes, including mass murders, setting on fire, incarceration in camps, rapes, and persecution of civilians. Regardless of huge extent of crimes, the genocidal ideology was not given up even after the signing of the Dayton peace agreement. Adapted to peacetime conditions, even today, thirty years since the aggression, different forms of psychological and physical violence against Bosniacs have been used in Višegrad. Frequent attacks and harassment of returnees are followed by, for example line-up of members of the Ravna Gora Chetnic movement, a symbol of crimes against Bosniacs of Podrinje area in the WWII, or celebration of the Day of Russian Volunteers, who took part in the attacks and crimes against Podrinje Bosniacs during the aggression. Open discrimination and dehumanisation of Bosniacs returnees, permanent celebration of crimes and criminals are everyday events. All of this negatively affects continuation of the process of return of Bosniacs to their historic residence. The analysis of the contents of the relevant archives, especially two relevant censuses in Bosnia and Herzegovina (1991 and 2013) shall elaborate the demographic changes, which took place in Višegrad in this relevant period. It is the fact that the Bosniacs are today the absolute minority in Višegrad, which is the result of the committed crimes, including the genocide against Bosniacs, which ultimately resulted in the altered ethnic demographic structure of population. Višegrad is also subjected to a fast process of ageing, both due to the reduced number of returnees and due to the emigration of biologically productive population. Even all the other demographic indicators suggest that Višegrad is becoming the town of old people and general societal hopelessness, which shall be also detailed in the paper. This is also one of the ways to fully implement the practice of ethnically clean “Serb” territories. Nowadays, the political leaders of the smaller BiH entity and municipality

Višegrad are preoccupied with the policy of denial of Bosniacs identity markers and provision of hopelessness for returnees, which finally brings no good to population in general, regardless of their ethnic background.

Key words: *Aggression, Republic of Bosna and Herzegovina, Višegrad, great-Serbian ideology, JNA, genocide, “ethic cleaning”, violent demographic changes, discrimination of returnees.*

Uvod

Stvaranje etnički čistih teritorija koje će po srpskom velikodržavnom projektu isključivo naseljavati Srbi, prema ideološkoj postavci “svi Srbi u jednoj državi” osnovno je obilježje i karakteristika velikosrpskog genocidnog projekta, ideologije i politike. Razmjere implementiranja takvog projekta na prostoru Republike Bosne i Hercegovine bile su zastrašujuće i monstrozne. Velikosrpsku ideologiju i politiku nije bilo moguće u praksi implementirati bez počinjenja brojnih zločina protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom nad Bošnjacima i Hrvatima. U prvom redu, radilo se o uništavanju Bošnjaka kao nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve. Velikosrpski ideolozi i izvršioци na terenu nisu mogli provesti te svoje zločinačke namjere i ciljeve bez brutalnih zločina, prvenstveno nad Bošnjacima, na zamišljenim “srpskim” prostorima.¹ Svu brutalnost, okrutnost i monstroznost realiziranja velikosrpske fašističke i zločinačke ideologije i politike osjetili su Bošnjaci na prostoru Republike Bosne i Hercegovine. Za velikosrpsku ideologiju i politiku bilo je, i danas jeste, od posebnog interesa i od “strateškog cilja” područje istočne Bosne i bosanskog Podrinja. Još od Prvog srpskog ustanka, pa sve do posljednje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu u periodu 1992-1995. godine, ali u mnogim aspektima i nakon agresije, primjetan je kontinuitet velikosrpske zločinačke matrice homogeniziranja prostora. Ta matrica se ogledala u vršenju brojnih masovnih i pojedinačnih zločina, kao što su: „ubijanje, silovanja, progon, pljačka i uništavanje privatne i društvene imovine, posebno kulturno-historijskih znamenitosti i sakralnih objekata...”² Ono što velikodržavni sljedbenici nisu ratom uspjeli, primjenom nekih novih sredstava i metoda nastoje postići u mirnodopskom periodu.

¹ O agresiji Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) i Republike Hrvatske na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima 1992-1995. godine detaljnije pogledati popis historijskih izvora i literature: Sead Selimović, Vlasenica od 1991. do 2013. godine: promjene u etničkoj strukturi stanovništva pod utjecajem rata protiv Republike Bosne i Hercegovine, *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 191. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.5>).

² Muamer Džananović, Utjecaj genocida nad Bošnjacima na demografske promjene u Srebrenici i Bratuncu 1991-2021, *Monumenta Srebrenica*, god. 10, br. 10, Tuzla-Srebrenica 2021, 131-155. (dalje: M. Džananović, *Utjecaj genocida nad Bošnjacima*).

Nedvojbeno je povezanost između zločina počinjenih nad Bošnjacima u Podrinju u periodu od 1992-1995. godine i zločina počinjenih nad njima u ranijim historijskim periodima. S današnje tačke promatranja, evidentno je da „početak XIX stoljeća imao (je) ključnu determinantu za genocid nad Bošnjacima u Podrinju, jer se tada, još od srpskih ustanaka, pojavljuje aspiracija za 'uklanjanje' granice na rijeci Drini kao 'granici između srpskih naroda', a što je poslije inspiriralo sve srpske velikodržavne, ekspanzionističke, pokrete koji su uslijedili. Taj projekat i pokret definisan je jednim od primarnih ciljeva tj. iskorjenjivanjem bošnjačkog stanovništva sa obje strane Drine, kao i istrebljenjem muslimanskog stanovništva Polimlja i drugih dijelova Sandžaka. Zločini koji su počinjeni nad muslimanskim stanovništvom u osmanskim provincijama Srbiji i Crnoj Gori u XIX stoljeću, na osnovu ispoljenih oblika, načina i razmjera izvršenja, kao i ispoljene namjere, konstituše sva obilježja zločina genocida.“³

Bosansko Podrinje područje je od velike strateške važnosti i značaja za srpsku nacionalističku politiku i praksu. Promatrano u cjelini, regija bosanskog Podrinja obuhvata teritoriju koja je prema Popisu stanovništva iz 1991. godine bila nastanjena s gotovo apsolutnom većinom bošnjačkim stanovništvom (Bijeljina 31,16%, Zvornik 59,4%, Bratunac 64,2%, Srebrenica 72,9%, Vlasenica 55,3%, Rogatica 64,4%, Višegrad 62,8%, Rudo 27,05%, Goražde 70,2%, Čajniče 44,93%, Foča 51,6%).⁴ Rezultat politike “eliminiranje rijeke Drine kao granice između srpskih država“ su počinjeni brojni oblici zločina, uključujući i genocid. Na takav način je „radikalno promijenjena predratna etnička struktura opština i gradova u Bosni i Hercegovini.“⁵ Često se za rijeku Drinu kaže da je ona najveća masovna grobnica Bošnjaka. U zločinima četničkih jedinica Dragoljuba Draže Mihailovića tokom Drugog svjetskog rata u Bosni i Sandžaku pobijeno i poklano je samo na drinskim mostovima desetine hiljada Bošnjaka. Tim činom Drina je postala trajni simbol genocida nad Bošnjacima i trajna velikosrpska aspiracija na *uklanjanju* Drine kao granice, kako to ideolozi genocida kažu, *između srpskih zemalja*.⁶ U ponovnom oživotvorenju

³ M. Džananović, *Utjecaj genocida nad Bošnjacima*, 131-155. Detaljnije o zločinima nad Bošnjacima u XIX i prvoj polovini XX stoljeća naprimjer pogledati: Smail Čekić, *Historija genocida nad Bošnjacima*, Muzej genocida, Sarajevo 1997. (dalje: S. Čekić, *Historija genocida nad Bošnjacima*); Denis Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije prema Bosni i Hercegovini (1804-2020)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2021, 29-225.

⁴ Federalni zavod za statistiku, *Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991*. Dostupno na: <http://fzs.ba/index.php/Popis-stanovnistva/Popis-stanovnistva-1991-i-stariji/> (Pristup: 10. 12. 2021).

⁵ Mirko Pejanović, *Promjene etničke strukture opština u Bosni i Hercegovini prema Popisu stanovništva 2013. godine, Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova, Sarajevo 2017, 70-92.

⁶ Paradoksalno je da je Viši sud u Beogradu poništio Presudu Vrhovnog suda Federativne Narodne Republike Jugoslavije, kojom je četnički vođa Dragoljub Draža Mihailović 1946. godine osuđen na kaznu smrti streljanjem, trajan gubitak političkih i pojedinih građanskih prava i konfiskaciju cjelokupne imovine. Iz izvoda iz Presude Dragoljubu Draži Mihailoviću i dr. Stevanu Moljeviću pred Vrhovnim sudom Federativne Narodne Republike Jugoslavije (Vojno vijeće, Beograd, 10.

velikosrpskog fašističkog projekta 80-ih i početkom 90-ih godina XX stoljeća posebno mjesto je zauzimala upravo rijeka Drina. U tom procesu oživotvorenja rijeka Drina se mitologizira. Kroz takav narativ, ona se prikazuje kao kičma srpske nacije. Zapravo, kao kontinuirani strateški cilj srpske nacionalističke politike postavlja se “eliminiranje rijeke Drine kao granice među srpskim zemljama“ što je naglašeno trećim “strateškim ciljem srpskog naroda” u Bosni i Hercegovini.⁷ Strateški ciljevi podrazumijevali su konačno razbijanje načina na

juni - 15. juli 1946) utvrđeno je da su krivi i da se osuđuju: “1) MIHAILOVIĆA DRAGOLJUBA - DRAŽU na kaznu SMRTI STRELJANJEM, trajan gubitak političkih i pojedinih građanskih prava i konfiskaciju celokupne imovine; 2) MOLJEVIĆ STEVANA na kaznu LIŠENJA SLOBODE SA PRINUDNIM RADOM u trajanju od 20 godina, gubitak političkih i pojedinih građanskih prava sem roditeljskih u trajanju od deset godina i na konfiskaciju celokupne imovine. Kazna lišenja slobode s prinudnim radom ima mu se računati od 3. septembra 1945. godine kada je i slobode lišen;... Krivi su: što su u toku nadčovečanske borbe koju su narodi Jugoslavije od 1941. do 1945. godine u odbrani svoje slobode i nezavisnosti i za svoj opstanak vodili protiv hitlerovske Nemačke, fašističke Italije i njihovih satelita, stupili i za sve vreme rata i neprijateljske okupacije održavali političku i vojnu saradnju sa okupatorom radi zajedničkog ugušivanja opštenarodnog ustanka i podržavanja okupacije kako bi uz pomoć okupatora uspostavili režim protivnarodne diktature i nacionalnog ugnjetavanja, te su na taj način u najsudbonosnijem razdoblju istorije naroda Jugoslavije izvršili zločin izdaje naroda i otadžbine; OPTUŽENI MIHAILOVIĆ DRAGOLJUB - DRAŽA i njegovi četnički komandanti po njegovim naređenjima i direktivama izvršili su masovnim zahvatima u tzv. čišćenjima terena, zatim putem letećih brigada i crnih trojki u toku čitavog rata i okupacije bezbrojne ratne zločine nad narodom u svim krajevima Jugoslavije.” Među brojnim zločinima za koje su presuđeni, a u Presudi navedeni, a odnose se na zločine širom zemlje, između ostalog pobrojani su i zločini u gornjem Podrinju, gdje se, među ostalim, navodi: ... u decembru 1941. godine i tokom januara 1942. godine četnici su poklali preko 2.000 muslimana - ljudi, žena i dece iz okoline Foče, Goražda i Čajniča. Klanja su vršili i na mostovima na Drini u Foči i Goraždu... avgusta 1942. godine Mihailovići četnici pod komandom Petra Bačevića prilikom zauzeća Foče zaklali su u Foči i u selima koja se skupa nazivaju Bukovica oko 1.000 lica muslimanske veroispovesti, među kojima je bilo oko 300 žena, dece i staraca; avgusta 1942. godine na terenu oko Ustikoline i Jahorine (istočna Bosna) Mihailovići četnici pod komandom majora Zaharija Ostojića i Petra Bačovića, zaklali su oko 2.500 lica muslimanske veroispovesti a sela popalili; ... u februaru 1943. godine četnici pod komandom Zaharija Ostojića, Petra Bačovića, Pavla Đurišića, Voje Lukačevića, Vuka Kalaitovića i drugih, u srezovima pljevaljskom, čajničkom i fočanskom zaklali su 1.200 muškaraca i 8.000 staraca, žena i dece i opljačkali, pa potom spalili 2.000 domova... Detaljnije o tome: Vladimir Dedijer, Antun Miletić, *Genocid nad Muslimanima, 1941-1945*, Svjetlost, Sarajevo 1990; S. Čekić, *Historija genocida nad Bošnjacima*, 579-585; Smail Čekić, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu – Dokumenti*, MAG, Sarajevo 1996.

⁷ “Strateške prioritete srpskog naroda”, odnosno “Strateške ciljeve srpskog naroda” u Bosni i Hercegovini otvoreno je objavio i obrazložio ratni zločinac Radovan Karadžić na 16. sjednici Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Strateški ciljevi glase: “Prvi strateški cilj razdvajanje od druge dvije nacionalne zajednice, državno razdvajanje... Drugi strateški cilj je koridor između Semberije i Krajine... Treći strateški cilj je uspostavljanje koridora u dolini rijeke Drine, odnosno, eliminisanje Drine kao granice između dva svijeta... Četvrti strateški cilj je uspostavljanje granica na rijeci Uni i rijeci Neretvi... Peti strateški cilj je podjela grada Sarajeva na srpski i muslimanski dio i uspostavljanje svakog od ova dva dijela efektivne državne vlasti te konstitutivne države... Šesti strateški cilj je izlaz Srpske Republike BiH na more.” „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 22, 26. novembar 1993, *Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, broj: 02-130/92, 12. maja 1992; United Nations, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia – Sudski spisi: <http://icr.icty.org/> (Pristup: 25. 9.

koji je stoljećima egzistiralo bosanskohercegovačko društvo. Prvi i treći strateški ciljevi podrazumijevali su eliminiranje, protjerivanje, "etničko čišćenje" Bošnjaka bosanskog Podrinja i spajanje dvije "srpske zemlje", kako je Karadžić ponovio na 33. sjednici samoproglašene Skupštine Republike Srpske, koja je održana 20. i 21. jula 1993. godine: "... jer značaj Drine za Republiku Srpsku i za srpski narod je ogroman i konačno jedan od strateških ciljeva da Drina ne bude granica, to smo donijeli ovdje u ovoj Skupštini."⁸ Tokom ranije prošlosti bošnjački trag je potpuno zatrt genocidnim aktima istočno od Drine, te je fokus u ratu protiv Republike Bosne i Hercegovine i njenog društva bio da se oni eliminiraju što dalje zapadno od Drine.⁹

Zločini klanja Bošnjaka na drinskim mostovima tokom 1992. godine, posebno u Foči i Višegradu, svjedoče o kontinuitetu genocida nad bošnjačkim civilnim stanovništvom Podrinja.¹⁰ S obzirom da je iz jezera Perućac tokom 2010. godine izvučeno 396 posmrtnih ostataka u Institutu za nestale osobe Bosne i Hercegovine to ekshumiranje je zavedeno kao najveća masovna grobnica Bošnjaka na prostoru gornjeg Podrinja. Tokom ekshumiranja posmrtnih ostataka i identifikacije žrtava Amor Mašović, tadašnji član kolegija direktora Instituta za

2021). (ICTY), „Izvorni zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH, održane 12.05.1992. godine u Banjaluci u prostorijama Doma JNA“, govor Radovana Karadžića, 7-8.

⁸ ICTY, „Zapisnik i magnetofonski snimak sa 33. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske održane 21. i 21. jula 1993. godine“, govor Radovana Karadžića, 33.

⁹ Nakon plenarne sjednice Glavnog odbora SDS-a, održane u aprilu 1991, kojoj su prisustvovali i svi predsjednici opštinskih odbora SDS-a, na kojoj je Radovan Karadžić izjavio da ukoliko više nema Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije Srbi imaju samo jednu opciju, a to je "velika Srbija", održan je neformalni sastanak užeg kruga ljudi u restoranu "Nacional" u Sarajevu i na tom sastanku Radovan Karadžić je izjavio da je dogovoreno da će Bosna i Hercegovina biti podijeljena. Na tom sastanku među ostalima bili su prisutni i Goran Zekić i Miroslav Deronjić, već tada, a i poslije lideri Srba u Srebrenici i Bratuncu, zaduženi za saradnju sa JNA, naoružavanje Srba i pripremu za agresiju i genocid nad bošnjačkim stanovništvom bosanskog Podrinja. Oni su se nakon tog sastanka s Karadžićem, po uputstvu, sastali u Milićima s Rajkom Dukićem, koji je zapravo bio jedan od najbližih saradnika rukovodstva SDS-a, te jedan od osnivača i prvih finansijera SDS-a. Na tom sastanku Rajko Dukić je rekao da je političko rukovodstvo SDS-a u Bosni i Hercegovini donijelo odluku da se Srbi u Bosni i Hercegovini naoružavaju. Reкао im je da je lično Karadžić ubijedio Slobodana Miloševića, koji je u to vrijeme bio predsjednik SFRJ, da naoruža Srbe u Bosni i Hercegovini. Dukić im je rekao da će njih dvojica biti zaduženi za Bratunac i Srebrenicu. Oni su se početkom maja 1991. sastali s Mihaljem Kertesom u Beogradu i tu je dogovorena prva isporuka oružja za srednje Podrinje u Bosni i Hercegovini. Kertes je na tom sastanku rekao da "će na području 50 kilometara od rijeke Drine sve biti srpsko, čisto srpsko" (bold, autori). Šire o tome u izjavi Miroslava Deronjića, koji je u periodu pripreme i početka izvršenja zločina nad Bošnjacima obnašao funkcije predsjednika Opštinskog odbora SDS-a Bratunac i predsjednika Kriznog štaba Bratunac, a u ljeto 1993. postao je i član Glavnog odbora SDS-a.; ICTY, Predmet Milošević (IT-02-54), *Izjava Miroslava Deronjića*, P600, 19. novembar 2003. Dostupno na: https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/proswitness/bcs/mil-wit-deronjic.htm (Pristup: 25. 9. 2021).

¹⁰ Opširnije o zločinima nad stanovništvom Foče pogledati u: Preljub Tafro, Bećir Macić, *Genocid nad Bošnjacima na području općine Foča 1992-1995. (Prilog utvrđivanju žrtava)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2004; Edina Bećirević, *Na Drini genocid: istraživanje organiziranog zločina u istočnoj Bosni*, Buybook, Sarajevo 2009, 78-90.

nestale osobe, izjavio je: “Činjenica je da ovde imamo 50 posto žrtava koje apsolutno isključuju bilo kakvu mogućnost da su bili pripadnici bilo kakvih vojnih formacija. Dakle, od 162 identifikovane žrtve, 40 su žene, neke su imale 86 godina. 10 njih su djeca, muška i ženska. 36-oro su stariji od 60 godina.”¹¹ Sa mostova na rijeci Drini srpski zločinci su bacali leševe ubijenih bošnjačkih žrtava genocida s ciljem da njihova tijela vječno ostanu sakrivena u tamnim dubinama ove rijeke.¹²

Dakle, počinjeni zločini nad Bošnjacima u bosanskom Podrinju u periodu od 1992-1995. godine, uključujući i zločin genocida, zapravo su samo nastavak genocida nad Bošnjacima iz ranijeg perioda. To svakako uključuje i grad Višegrad, koji se nalazi gotovo na samoj granici sa susjednom Srbijom i kroz koji teče rijeka Drina. Promjene u demografskoj strukturi stanovništva u Višegradu u vrijeme i nakon izvršene agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, direktna su posljedica i rezultat agresije i počinjenog genocida nad Bošnjacima. Tako je „genocidnim aktima kompletno bošnjačko stanovništvo zlostavljano (je) na razne načine, od kojih je desetine hiljada ubijeno i protjerano sa svojih ognjišta. I danas broj bošnjačkog stanovništva kontinuirano se smanjuje, usljed teških uslova života, dehumanizacijske politike prema njima koju srpske lokalne i entitetske vlasti sprovode na različite načine.“¹³ Dakle, provođene genocidne politike se nastavlja implementirati i u današnjem periodu. Naime, primjenom različitih novih pristupa, metoda i sredstava od strane srpskih vlasti u RS-u i Višegradu ispoljavaju se različiti oblici provokacija i pritisaka na povratnike, gdje su Bošnjaci targetirani kao primarne žrtve.

Pregled počinjenih zločina u Višegradu tokom agresije

Grad Višegrad, zbog svog strateškog položaja, ali i blizine granice sa susjednom Srbijom bio je jedan od prvih gradova koji je u bosanskom Podrinju okupiran od strane Jugoslovenske narodne armije (JNA). Potpuna okupacija Višegrada od strane trupa Užičkog korpusa JNA izvršena je 14. aprila 1992. godine. Užički korpus „pod komandantom dijela Užičkog korpusa JNA pukovnika Dragoljuba Ojdanića je, odmah po okupaciji, zaposjeo sva strateška i važna mjesta, preuzimajući u potpunosti kontrolu nad gradom.“¹⁴ Odmah su po gradu, na ključnim i strateški važnim mjestima postavljeni kontrolni punktovi. Na tim punktovima su, pored pripadnika JNA, bili i pripadnici lokalnih srpskih

¹¹https://www.slobodnaevropa.org/a/perucac_mesto_skrivanja_zlocina_sa_prostora_bivse_jugosl_avije/24482394.html (Pristup: 6. 1. 2022).

¹² Ermin Kuka, Rijeka Drina u političkom projektu “Velike Srbije“, *Novi Muallim*, god. XVIII, br. 72, Sarajevo 2017, 77-82.

¹³ M. Džananović, *Utjecaj genocida nad Bošnjacima*, 131-155.

¹⁴ Ermin Kuka, *Genocid nad Bošnjacima u Višegradu 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2019, 53. (dalje: E. Kuka, *Genocid nad Bošnjacima*).

vojnih formacija. Već je to bio jedan od indikatora čija je vojska bila JNA, koga je štítala i na čiju stranu je bila usmjerena. Da se radilo o klasičnom obliku agresije Srbije i Crne Gore na suverenu i nezavisnu Republiku Bosnu i Hercegovinu, potvrđuje i činjenica da su „6. aprila 1992. tadašnje države članice Europske zajednice (današnje Europske unije) priznale Republiku Bosnu i Hercegovinu kao suverenu i nezavisnu državu. Osmi dan od priznanja Republike Bosne i Hercegovine od strane Europske zajednice, 14. aprila 1992, Višegrad i Republika Bosna i Hercegovina su okupirani od strane vojne sile susjedne države. Dakle, radi se o prisustvu strane vojne sile na teritoriji suverene i međunarodno priznate države, što je jasan dokaz da se radilo o klasičnoj oružanoj agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu od strane JNA/VJ.“¹⁵

JNA je dolazak u Višegrad i okupaciju Višegrada pravdala navodima o tome kako su došli smirivati navodno napetu društveno-političku i sigurnosnu situaciju nastalu zbog „zategnutih“ odnosa između Bošnjaka i Srba u Višegradu. Svakako, bilo je jasno da su njeni ciljevi i zadaci bili upravo suprotni, što će se ubrzo pokazati tačnim. Stvarne ciljeve i zadatke (agresorske i zločinačke) Užičkog korpusa u Višegradu precizno je opisao i Miodrag Petrović, autor knjige *Susreti sa Dobricom Ćosićem - necenzurisani razgovori*, koji, pored ostalog, piše sljedeće: „Tu je i onaj mladi predsjednik opštine Višegrad. Interesujem se za broj stanovnika varoši na Drini. Veli, ima nas oko jedanaest hiljada. A muslimana, koliko je njih? E, muslimana nema. Nijednog“.¹⁶ Također dodaje: „Interesujem se ko je porušio tolike kuće pored Rzava. Užički korpus. Objašnjavao sam Vensu – kazuje eks predsjednik SR Jugoslavije – da su se tu muslimani uklinili, i da je to njihovo uklinjanje nadomak granica Srbije bila njihova potajna i svesno vođena politika. (Setih se da jedna ulica u Višegradu, i to od važnijih, nosi ime Užičkog korpusa. Ja sam ga poslao na borbene zadatke – dodaje Dobrica Ćosić – a posle, kad su mi javljali o žrtvama, san me nikako nije hteo.“¹⁷

Nakon naoružavanja lokalnog srpskog stanovništva, okupacije Višegrada pod okriljem JNA „lokalna vlast SDS-a je smijenila sve Bošnjake s rukovodećih mjesta u Skupštini općine i radnim kolektivima, a na njihova mjesta postavila Srbe. Branimira Savovića, bivšeg funkcionera u Skupštini općine, proglasila je za predsjednika Skupštine općine. Proglašena je opća vojna mobilizacija za sve vojne obveznike Srbe. Mnogi su odmah raspoređeni u jedinice Užičkog korpusa, gdje su se obučavali u rukovanju teškim naoružanjem, koje im je kasnije predato.“¹⁸ Mada su formalno trupe Užičkog korpusa JNA 19. maja 1992. godine napustile Višegrad, u faktičkom smislu to nije bilo tako. Užički korpus je ostavio iza sebe dobro naoružane i brojne srpske vojne formacije (Arkanovci, Beli orlovi, Šešeljevci, četnici). Veliki broj vojnika JNA (rezervista

¹⁵ E. Kuka, *Genocid nad Bošnjacima*, 54-55.

¹⁶ Miodrag Petrović, *Susreti sa Dobricom Ćosićem – necenzurisani razgovori*, IP Zograf, Niš 2000, 75.

¹⁷ *Isto*, 76.

¹⁸ Ibrahim Kljun, *Višegrad – hronika genocida nad Bošnjacima*, KDB “Preporod“ i Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Bošnjacima, Zenica 1996, 248.

Užičkog korpusa) se priključio navedenim formacijama, tako što su samo preobukli uniforme, zamijenivši vojne uniforme JNA sa novim vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine (odnosno vojske Republike Srpske (VRS)). I sam Veljko Kadrijević, ključni akter promjena u strukturi JNA, eksplicitno je tvrdio kako je „JNA predstavljala osnovu iz koje su formirane tri vojske – Vojska SRJ, Vojska Republike Srpske i Vojska Republike Srpske Krajine.“¹⁹

Već od prvih dana okupacije Višegrada od strane jedinica Užičkog korpusa JNA, zabilježeni su brojni masovni i pojedinačni zločini počinjeni nad Bošnjacima u Višegradu. Prvo su zločini činjeni po bošnjačkim selima u okolini Višegrada, a kasnije i u samom gradu. Prema obimu, karakteru, ciljevima, namjerama, razmjerama, monstroznosti, radi se o klasičnim djelima genocidnog karaktera. Akti genocida nad Bošnjacima na području Višegrada izvršavani su već od aprila 1992. godine. Prisilno raseljavanje, napadi na civilne ciljeve, korištenje opsade i neselektivno i nesrazmjerno korištenje sile, pljačke i razaranje sela i kulturno-historijskih objekata, prijeke egzekucije, zločini u logorima, silovanja, unakaženja bili su prisutni u genocidu nad Bošnjacima u Višegradu. U izvršenju zločina nad Bošnjacima posebno su se isticale „specijalne“ jedinice Višegradske brigade 'Vojske Srpske Republike' u Bosni i Hercegovini. Višegradska brigada je formirana od ekstremnog lokalnog srpskog stanovništva i starješina Užičkog korpusa JNA, koji su ostali na službi u VRS, izdavali naređenja i učestvovali u pokolju bošnjačkog stanovništva. U sastavu Višegradske brigade VRS, djelovale su tri 'specijalne' jedinice koje su se posebno isticale u zločinima i masovnim ubistvima Bošnjaka. To su bili 'Osvetnici' pod komandom Milana Lukića, 'Garavi sokak' pod komandom Bobana Indžića i 'Kozaci' ruski plaćenici (oko 60-tak ljudi). Pored navedenih jedinica, zločine nad Bošnjacima Višegrada vršili su i pripadnici 'Belih orlova' iz Priboja u Srbiji, pod komandom zloglasnog vojvode Jeftića, kao i pripadnici drugih vojnih formacija sa prostora Srbije i Crne Gore.²⁰

Srpske vojne formacije počinile su zločine u mnogim selima i u samom gradu. Gotovo sva bošnjačka sela su popaljena i uništena, a bošnjačko stanovništvo ubijano, protjerivano, zatvarano u logore, mučeno i zlostavljano. Silovano je na stotine žena, djevojaka i djevojčica u zloglasnom objektu hotela "Vilina vlas", kao i u drugim javnim i privatnim objektima. Najveći broj silovanja izvršen je s namjerom u periodu od aprila do kraja 1992. godine. Zarobljeni Bošnjaci su odvođeni u logore i mjesta zatočenja poput Kasarne JNA u Uzamnici, Stanici javne bezbjednosti, vatrogasnom domu, objektima osnovnih škola u gradovima i područnih škola u selima, hotelu "Višegrad", Zavodu za zaštitu mentalno-retardirane ženske djece i omladine, itd. Otkriveno je na

¹⁹ Veljko Kadrijević, „Moje viđenje raspada – vojska bez države“, *Politika*, Beograd 1993, 163; Nijaz Duraković, *Prevara Bosne*, DES, Sarajevo 2004, 91-92.

²⁰ E. Kuka, *Genocid nad Bošnjacima*, 92. Pogledati i: ICTY, Predmet br: IT-98-32/1-T, *Prvostepena presuda protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića*, 20. juli 2009.

desetine masovnih i pojedinačnih grobnica u kojima su nađeni posmrtni ostaci ubijenih Bošnjaka Višegrada. Najveća od njih svakako je rijeka Drina.²¹

Posebno okrutan i monstrozozan zločin jeste masovno spaljivanje živih bošnjačkih civila. Naprimjer, 14. juna 1992. godine srpske jedinice zarobile su više od 60 lica, uglavnom žena i djece, u Pionirskoj ulici u kući Adema Omeragića u Višegradu i žive ih spalili. U tom zločinu ubijeno je trinaest djece, a najmlađa žrtva imala je nepuna 2 dana života. Trinaest dana poslije, 27. juna 1992. godine, u kući Mehe Aljića u mjestu Bikavac (Višegrad) spaljena su 72 civila, među kojima i osamnaest djece. Najmlađa žrtva je bila jednoipogodišnja beba.²² Niz je i drugih mjesta i lokacija na kojima su bošnjački civili pojedinačno i masovno živi spaljivani, te je taj oblik zločina jedna od ključnih determinanti genocida nad Bošnjacima u Višegradu.²³ Posmrtni ostaci ni jedne žrtve ovih zločina nikada nisu pronađeni. Kuće Mehe Aljića i Adema Omeragića okružene su i u njihovoj blizini se nalaze kuće komšija Srba, koji su znali ili gledali kada se činio zločin spaljivanja. Znali su i kada i kako su očišćeni posmrtni ostaci, jer za to je bila potrebna šira organizacija. Znaju i gdje su skriveni. Ovim primjerom želimo ukazati da prikrivanje zločina, izostanak traženja oprost i pomirenja, izostanak suosjećanja prema preživjelim žrtvama ili srođnicima žrtava, ali i sama neadekvatna kažnjivost zločina, zapravo neminovno narativ negiranja dovodi do opravdane prijetnje ponavljanja zločina. Sudije Haškog tribunala spaljivanje civila u Pionirskoj ulici i na Bikavcu okarakterizirale su kao najgore primjere nečovječnih postupaka jednog čovjeka prema drugom. „U cijelom predugačkom i prežalosnom istorijatu ljudske bijede i nečovječnosti čovjeka prema čovjeku, paljevine u Pionirskoj ulici i na Bikavcu moraju zauzeti visoko mjesto. Pred kraj 20. vijeka, vijeka obilježenog ratovima i krvoprolićima gigantskih razmjera, ovi stravični događaji usijecaju se u pamćenje zbog naročite okrutnosti koja je potrebna za napad putem paljevine, zbog očiglednog predumišljaja i kalkulisanosti koji su mu svojstveni, i zbog gole bezosjećajnosti, monstroznosti i brutalnosti utjerivanja i blokiranja žrtava u dvije kuće pretvorene u klopke, čime su one učinjene bespomoćnim u paklu koji je uslijedio, kao i zbog stepena bola i patnje nanijete žrtvama koje su žive spaljene.“²⁴

U proljeće i ljeto 1992. godine nakon ispoljavanja barbarskih oblika zločina nad Bošnjacima, veći dio bošnjačkog stanovništva je protjeran. Nad protjeranim Bošnjacima činjeni su zločini i na prostoru drugih dijelova

²¹ Detaljnije o navedenim zločinima pogledati u: E. Kuka, *Genocid nad Bošnjacima*, 92. Pogledati i: ICTY, Predmet br: IT-98-32/1-T, *Prvostepena presuda protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića*, 20. juli 2009.

²² E. Kuka, *Genocid nad Bošnjacima*, 92. Pogledati i: ICTY, Predmet br: IT-98-32/1-T, *Prvostepena presuda protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića*, 20. juli 2009.

²³ Šire o tome: Ermin Kuka, Spaljivanje civila kao oblik zločina: studija slučaja grad Višegrad, *Novi Muallim*, god. 17, br. 68, Sarajevo 2016, 37-44.

²⁴ ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, Pred Pretresnim vijećem III, Tužilac protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića, *Presuda*, 20. juli 2009, paragraf 740.

Republike Bosne i Hercegovine.²⁵ Nakon zauzimanja gradskog jezgra i većeg dijela općine dio Višegradana zadržao se na seoskim prostorima višegradske općine koji su graničili sa goraždanskim slobodnim teritorijem. Tu su se nadljudskim naporima suprostavljali agresoru i preživljavali teške uslove i humanitarnu katastrofu sve do sredine 1993. godine.²⁶ U skladu s Direktivom VRS od 19. novembra 1992. godine, general Manojlo Milovanović izdao je 1. maja 1993. "Borbena naređenje za oslobađanje Žepe i Goražda i presijecanje komunikacije Kladanj - Živinice" kojim, između ostalog, "Vojska RS ima zadatak da ofanzivnim dejstvima u potpunosti očisti srednje i gornje Podrinje".²⁷ Naglašeno je da će operacija "čišćenja" gornjeg i srednjeg Podrinja, te presijecanja komunikacije Kladanj - Živinice biti izvedena pod nazivom "Proljeće 93" i da će operacijom rukovoditi Glavni štab Vojske Republike Srpske sa IKM-om u Rogatici.²⁸ Dio naređenja koji se odnosio i na slobodne dijelove općine Višegrad izveden je u dvije etape. Prva etapa, odnosno operacija "Mač 1", izvedena je od 28. maja do 6. juna 1993, a druga etapa, operacija "Mač 2", od 9. juna do 29. juna 1993.²⁹ Tom operacijom pod srpsku kontrolu pali su i preostali slobodni dijelovi općine Višegrad (širi prostor Međeđe i Džankića).³⁰ Time je kompletan prostor općine Višegrad stavljen pod srpsku kontrolu. Da su već do početka jula 1993. godine srpski zločinci ostvarili svoje namjere i ciljeve o etnički čistoj srpskoj teritoriji na području Višegrada pokazuje i informacija Komande 2. Podrinjske lake pješadijske brigade Višegrad upućena Komandi Drinskog korpusa, gdje se, pored ostalog, navodi kako „na teritoriji opštine nemamo srpskih sela pod kontrolom Muslimana“, te kako „u zoni odgovornosti

²⁵ Naprimjer desetine Višegradana je strijeljano i pobacano u jamu Paklenik na prostoru općine Sokolac. O tome detaljnije: E. Kuka, *Genocid nad Bošnjacima u Višegradu 1992-1995*, 158 -161; Hiljade Višegradana je nakon protjerivanja spas potražilo na slobodnim prostorima goraždanske teritorije gdje su bili izloženi barbarskoj opsadi u periodu 1992-1995. godine. Među preko 7.000 poginulih, ubijenih i ranjenih tokom opsade Goražda veliki broj je i Višegradana među kojima i njihova djeca. Šire o tome: Muamer Džananović, *Zločini nad djecom u Goraždu tokom opsade 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2015. (dalje: M. Džananović, *Zločini nad djecom u Goraždu tokom opsade 1992-1995*).

²⁶ O tome detaljnije pogledati: Ahmet Sejdić, *Biti svjedok istine* (knjiga 1), INFO-grafika, Ključ 2000.

²⁷ Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (AIIZ), inv. br. 9-9241, Glavni štab Vojske Republike Srpske, str. pov. br. 02/2402, 1. 5.1993, "Borbena naređenje za oslobađanje Žepe i Goražda i presjecanje komunikacije Kladanj - Živinice" - Komandi: DK, HK, SRK, 1. gard. br, 65. zmtp, 67. pv, TG "Foča", TG "Višegrad", 1. plpbr, 2. rmtbr i 1. rpbr.

²⁸ Isto.

²⁹ AIIZ, inv. br. 9-9365, Komanda Drinskog korpusa, str. pov. br. 19/14-401, 2. 9. 1993. - dostaviti svim jedinicama dk i 3. plpbr; O tome i: M. Džananović, *Zločini nad djecom u Goraždu tokom opsade 1992-1995*, 57-58.

³⁰ O tome i: A. Sejdić, *Biti svjedok istine* (knjiga 1); E. Kuka, *Genocid nad Bošnjacima*; M. Džananović, *Zločini nad djecom u Goraždu tokom opsade 1992-1995*.

naše brigade nemamo Muslimana, a imamo jednu porodicu Hrvata koji od uvijek ovdje žive normalno.“³¹

Prije toga već 23. aprila 1992. godine Momčilo Mandić, visoki funkcioner samoproglašene RS, obaviješten je da je gradsko jezgro Višegrada zauzeto i stavljeno pod srpsku kontrolu.³² Na 16. sjednici samoproglašene Skupštine bosanskih Srba 12. maja 1992. godine Radovan Karadžić je rekao da je „sukob u opštinama, uključujući Foču, Zvornik i Višegrad, završio uspješno.“³³

Na 53. sjednici Skupštine RS-a održane 28. augusta 1995. godine Radovan Karadžić je izjavio da „... ima gradova koje smo mi zgrabili a bilo nas je svega 30%... Nemojte da se ovo čuje ali sjetite se koliko nas je bilo u Bratuncu, koliko u Srebrenici, koliko u Višegradu, koliko u Rogatici, koliko u Vlasenici, u Zvorniku, itd. Znači, a to su zbog strateške važnosti morali postati naši i maltene to više niko i ne postavlja pitanje.“³⁴

Prema rezultatima dosadašnjih naučnih istraživanja, tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu ubijeno je najmanje 1.549 Bošnjaka u Višegradu.³⁵ Među njima ubijeno je i 151 dijete. Naprimjer, živo spaljeno je 31 dijete, a strijeljano 18 djece. Na hiljade drugih je protjerano širom Bosne i Hercegovine, ali i u inostranstvo. Njihova imovina je opljačkana i spaljena. Spaljene i srušene su sve džamije i ostali vjerski objekti.³⁶

Za počinjene zločine na području Višegrada u periodu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine podignuto je niz optužnica. Do sada je pravosnažno presuđeno ukupno 18 zločinaca. Od tog broja, njih troje je osuđeno u Haškom tribunalu. Ukupno je presuđeno 247 godina zatvorske kazne, te jedna doživotna kazna zatvora i to Milanu Lukiću. Presuđeni zločinci su: Milan Lukić, vođa “Belih orlova“, koji je uhvaćen u Argentini 2005. godine, osuđen je od strane ICTY-a na doživotni zatvor. Zločinac Sredoje Lukić 27 godina. Mitar Vasiljević 15 godina (nakon 2/3 odslužene kazne pušten je na slobodu i u Višegradu dočekan kao heroj, uz pripremljen i organiziran doček), Momir Savić 17 godina, Boban Šimšić 14 godina, Željko Lelek 16 godina, Novo Rajak 14 godina, Nenad Tanasković 8 godina, Predrag Milisavljević 20 godina, Miloš Pantelić 15 godina, Petar Kovačević 9 godina, Oliver Krsmanović 18 godina, Dragan Šekarić 17 godina, Vitomir Racković 10 godina, Vuk Ratković

³¹ AIIZ, inv. br. 9-12948, *Podaci*, Komanda 2. PLPBR, str. pov. br. 673, od 04.07.1993.

³² ICTY, Predmet Karadžić, P5701, *Presretnuti razgovor Momčila Mandića, Zorice i Traparića*, 23. april 1992, 5.

³³ ICTY, Predmet br: IT-95-5/18-T, *Prvostepena presuda protiv Radovana Karadžića*, 24. mart 2016, Tom II, 1066; ICTY, Predmet Karadžić, P956, *Transkript 16. sjednice Skupštine SrRBiH*, 12. maj 1992, 12.

³⁴ ICTY, Predmet Karadžić, P988, *Transkript 53. sjednice Skupštine RS-a*, 28. august 1995, 68-69.

³⁵ E. Kuka, *Genocid nad Bošnjacima u Višegradu 1992-1995*, 8.

³⁶ Detaljnije o rušenju vjerskih objekata na prostoru Višegrada pogledati: Hamed Efendić, Dženan, Imamović, *20 godina Muftijstva goraždanskog*, Muftijstvo goraždansko, Goražde 2014, 179-200;

8 godina (uz isplatu štete žrtvi koju je silovao u iznosu od 35.000,00 KM), Radomir Šušnjar 20 godina, Petar Tasić 5 godina i Momir Tasić 14 godina.³⁷

Rezultati genocida – promjene u etničkoj strukturi stanovništva u Višegradu

Da je bosanskohercegovačko društvo razoreno dokazat ćemo i komparacijom demografske slike Bosne i Hercegovine s posebnim fokusom na općinu Višegrad. Analizirat ćemo rezultate posljednja dva popisa stanovništva, odnosno Popisa stanovništva, domaćinstava/ kućanstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. (dalje: popis 1991)³⁸ i Popis stanovništva, domaćinstava/ kućanstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. (dalje: popis 2013).³⁹

Demografski sunovrat u kojem se našla Bosna i Hercegovina nakon posljednjeg rata bio je očigledan. Iako je dug vremenski period između dva

³⁷ ICTY, Predmet br. IT-98-32/1-T, Pred Žalbenim vijećem, Tužilac protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića, *Presuda*, 4. decembar 2012; ICTY, Predmet br. IT-98-32-A, Pred Žalbenim vijećem, Tužilac protiv Mitra Vasiljevića, *Presuda*, 25. februar 2004; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. X-KRŽ-07/478, Pred Vijećem Apelacionog odjeljenja, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Momira Savića, *Presuda*, 19. februar 2019; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. X-KRŽ-05/04, Pred Vijećem Apelacionog odjeljenja, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Bobana Šimšića, *Presuda*, 7. august 2007; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. X-KRŽ-06/202, Pred Vijećem Apelacionog odjeljenja, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Željka Leleka, *Presuda*, 12. januar 2009; Kantonalni sud u Sarajevu, Pred Apelacionim vijećem, Tužilac protiv Nova Rajaka, *Presuda*, 26. novembar 2006; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. X-KRŽ/05/165, Pred Vijećem Apelacionog odjeljenja, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Nenada Tanaskovića, *Presuda*, 26. mart 2008; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. S1 1 K 011128 15 Krž 16, Pred Sudskim vijećem, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Predraga Milisavljevića, Miloša Pantelića i Ljubomira Tasića, *Presuda*, 23. juli 2015; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. S 1 1 K 00 14093 14 Kri, Pred Sudskim vijećem, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Petra Kovačevića, *Presuda*, 2. novembar 2015; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. S1 1K 006028 11 Krl, Pred Sudskim vijećem, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Olivera Krsmanovića, *Presuda*, 31. august 2015; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. S1 1 K 014550 15 Krž 8, Pred Sudskim vijećem, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Dragana Šekarića, *Presuda*, 30. septembar 2015; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. S1 1 K 014365 15 Krž 4, Pred Apelacionim vijećem, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Vitomira Rackovića, *Presuda*, 8. februar 2016; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. S1 1 K 024032 18 Krž 3, Pred Apelacionim vijećem, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Vuka Ratkovića, *Presuda*, 24. decembar 2018; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. S1 1 K 002680 18 Kri, Pred Sudskim vijećem, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Radomira Šušnjara, *Presuda*, 30. oktobar 2019; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br. S1 1 K024006 18 Krž, Pred Sudskim vijećem, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Momira Tasića i Petra Tasića, *Presuda*, 31. januar 2019.

³⁸ Federalni zavod za statistiku, *Popis stanovništva, domaćinstava/ kućanstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991*. Dostupno na: <http://fzs.ba/index.php/Popis-stanovnistva/Popis-stanovnistva-1991-i-stariji/> (Pristup: 10. 12. 2021).

³⁹ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Popis stanovništva, domaćinstava/ kućanstava i stanova u BiH 2013*. Dostupno na: <http://Popis.gov.ba/Popis2013/knjigePregled.html?lang=bos> (Pristup: 10. 12. 2021).

popisa stanovništva i dug vremenski period nakon rata u kojem nije izvršen popis, sigurno se može tvrditi da je rat u periodu od početka 1992. do kraja 1995. godine daleko najveći uzročnik katastrofalne demografske slike bosanskohercegovačkog društva. Pored direktnih žrtava rata, sigurno su posljedice rata značajno utjecale na porast mortaliteta nakon rata. Migraciona kretanja u toku i nakon rata nisu prestala. Poslijeratna kriza nije završena, te kontinuirano traje. Rezultat toga je loša ekonomska, socijalna, a u posljednje vrijeme posebno sigurnosna situacija u zemlji. Sve su to razlozi koji utječu u konačnici na jako negativan prirodni priraštaj stanovništva koji je prisutan u Bosni i Hercegovini od 2007. godine.

U nastavku rada analizirat ćemo udio etničkih skupina i demografska kretanja u okviru istih, s posebnim fokusom na gornjopodrinjsku općinu Višegrad, analizirajući rezultate s prethodna dva popisa stanovništva (tabele br. 1. i 2).

Teritorija	Ukupno	Bošnjaka	Srba	Hrvata	Jugosl.	Ostali
SR BiH	4.377.033	1.902.956	1.366.104	760.852	242.682	104.439
Višegrad	21.199	13.471	6.743	32	319	634

Tabela 1. Stanovništvo Višegrada po etničkom/nacionalnom izjašnjavanju iz 1991.⁴⁰

Teritorija	Ukupno	Bošnjaka	Srba	Hrvata	Ostali
Bosna i Hercegovina	3.531.159	1.769.592	1.086.733	544.780	130.054
Višegrad	10.668	1.043	9.338	33	254

Tabela 2. Stanovništvo Višegrada po etničkom/nacionalnom izjašnjavanju iz 2013.⁴¹

Analizom prethodna dva popisa koje iznosimo u prethodne dvije tabele vidljivo je da je ukupno 845.874 stanovnika manje u Bosni i Hercegovini. Procjene su da 2022. godine u Bosni i Hercegovini ne živi više od tri miliona stanovnika, te da se smanjenje uvećalo posljednjih godina, prije svega zbog masovnih migracija, usljed ekonomske i sigurnosne krize u Bosni i Hercegovini. Značajno je naglasiti da je prirodni priraštaj negativan, te je porazan podatak da je više umrlih od živorođenih od 2013. do danas za preko 55 hiljada stanovnika.

Demografske promjene na prostoru podrinjske regije direktan su rezultat rata. Ratnim dejstvima kompletno bošnjačko stanovništvo zlostavljano je na razne načine, od kojih je desetine hiljada ubijeno i protjerano sa svojih ognjišta.

⁴⁰ <http://fzs.ba/index.php/Popis-stanovnistva/Popis-stanovnistva-1991-i-stariji/> (Pristup: 10. 12. 2021).

⁴¹ <http://Popis.gov.ba/Popis2013/knjigePregled.html?lang=bos> (Pristup: 10. 12. 2021).

Ondje gdje je stanovništvo ostalo ili se vratilo nakon rata smanjivao se broj usljed izuzetno teških uslova života.⁴²

U Višegradu je po Popisu stanovništva iz 1991. godine živjelo 21.199 stanovnik. Među njima Bošnjaka je živjelo 13.471 (63,54%), Srba 6.743 (31,80%), Hrvata 32 (0,15%) i Ostali i nepoznato 634 (3,37%).

Po Popisu stanovništva iz 2013. godine u Višegradu živi 10.668 stanovnika. Među njima Bošnjaka samo 1.043 (9,77%), Srba 9.338 (87,53%), Hrvata 33 (0,30%) i Ostalih 254 (2,38%). Dakle, u Višegradu je 10.531 ili 49,7% stanovnik manje u odnosu na prethodni popis. Bošnjaka je 12.428 ili 92,3% manje (1991. – 13.471 ili 63,5% ukupnog stanovništva općine, 2013. – 1.043 ili 9,8%). Broj Srba je značajno uvećan 2013. u odnosu na prethodni Popis i iznosi 9.338 ili 87,5% u odnosu na ukupan broj stanovnika (1991. – 6.743 ili 31,8%). Ovakvi katastrofalni podaci direktan su rezultat agresije i počinjenih zločina, kao i postratnog odnosa lokalnih i entitetskih vlasti prema povratnicima Bošnjacima.

Realnost je da i značajan broj popisanog stanovništva, prvenstveno Bošnjaka, ne živi na prostorima ove općine. Slični podaci su na prostoru cijelog Podrinja u Bosni i Hercegovini, gdje su Bošnjaci, iako do agresije većinsko stanovništvo, u većini ostalih općina danas apsolutna manjina.⁴³ Iz prethodne dvije tabele uočljivo je da je na prostoru Višegrada, kao reprezentativnog uzorka za kompletno Podrinje u Bosni i Hercegovini, potpuno izmijenjena etnička struktura stanovništva. To ukazuje da je bosanskohercegovačko društvo, multikulturno kakvo je postojalo i na ovom prostoru, potpuno razbijeno i uništeno.

Promjene u starosnoj i spolnoj strukturi stanovništva Višegrada

Bioreprodukcijski potencijal stanovništva Bosne i Hercegovine posebno je u alarmantnom stanju. Analizom prosječne starosti stanovništva dolazi se do podatka da bosanskohercegovačko stanovništvo zalazi u duboku starost, što je veliki problem po opstanak društva. Od 1971. godine prosječna dob bosanskohercegovačkog stanovništva bila je u konstantnom porastu. Međutim,

⁴² O demografskim pokazateljima i posljedicama rata u bosanskom Podrinju pogledati i odabrane izvještaje demografskih vještaka Tužilaštva dostavljenih Tribunalu ICTY: Ewa Tabeau (priredila i uredila), *Rat u brojka: demografski gubici na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. do 1999.*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009. O demografskim promjena usljed agresije i zločina nad Bošnjacima Podrinja detaljnije pogledati i: Sead Selimović, Bratunac od 1991. do 2013. godine: Promjene u etničkoj strukturi stanovništva pod utjecajem agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima, *Arhivski pogledi*, god. 1, br. 1, Tuzla, 2020, 147-171; S. Selimović, *Vlasenica od 1991. do 2013. godine: Promjene u etničkoj strukturi stanovništva pod utjecajem rata protiv Republike Bosne i Hercegovine*, 188-216; M. Džananović, *Utjecaj genocida nad Bošnjacima*, 131-155.

⁴³ Tako naprimjer 2013, u odnosu na 1991, je u Bijeljini manje Bošnjaka za 17.139, Zvorniku 17.920, Bratuncu 13.732, Srebrenici 20.324, Foči 17.758, Rogatici 12.070, Rudom 2.453, Čajniču 3.140, itd.

na popisima iz 1971, 1981. i 1991. godine zastupljenost mladog stanovništva u odnosu na staro bio je u daleko većem procentu (1971. godine: 34,4% naspram 4,7%; 1981. godine: 27,5% naspram 6,1% i 1991. godine: 23,5% naspram 6,5%). Podaci iz 2013. godine ukazuju da pored toga što je prosječna životna dob značajno viša u odnosu na prethodne popise, i da je skoro pa podjednak udio djece do 15 godina i starog stanovništva sa 65 i više godina. Poredeći sa prethodnim popisom vidljivo je da se udio djece do 15 godina starosti skoro pa prepolovio, a udio starijeg stanovništva skoro je 2,5 puta veći. S obzirom da Bosna i Hercegovina ne raspolaže bioreprodukcijom potencijalom kakvim je raspolagala 1991. godine zaključuje se da je negativna populacijska tendencija na ekstremnom nivou. Bosanskohercegovačko stanovništvo 1991. godine već je bilo na pragu da se svrsta u staro stanovništvo. Međutim, taj proces starenja ukupnog bosanskohercegovačkog stanovništva bio je usporen. S obzirom na ratna i postratna dešavanja stanje s dobnom strukturom stanovništva 2013. godine ubrzano je za nekoliko desetljeća.⁴⁴

Teritorij	Ukupno	0-15 %	15-65 %	65+ %
SR BiH	4.377.033	23,5	67,7	6,5
Višegrad	21.199	20,4	69,6	8,2

Tabela 3. Dobna struktura stanovništva Višegrada 1991.⁴⁵

Teritorij	Ukupno	0-15	15-65	65+
Bosna i Hercegovina	3.531.159	15,4	70,4	14,2
Višegrad	10.668	11,8	67,6	20,6

Tabela 4. Dobna struktura stanovništva Višegrada 2013.⁴⁶

U prethodnim tabelama (br. 3. i 4) analizirali smo promjenu dobne strukture na nivou Bosne i Hercegovine i u općini Višegrad na prethodna dva popisa stanovništva. Iz ovih pokazatelja uočljivo je da će se umanjeње stanovništva kako na nivou Bosne i Hercegovine, tako i u Višegradu i dalje nastaviti.

Analizom dobne strukture stanovništva iz 1991. godine vidljivo je da je udjel mladog stanovništva od 0 do 15 godina u Višegradu bio ispod bosanskohercegovačkog prosjeka (23,5%) i iznosio je 20,4%. Poredeći podatke iz 1991. s onima iz 2013. godine vidljivo je da su kako na nivou Bosne i Hercegovine, tako i na nivou Višegrada značajno negativniji pokazatelji. Pored

⁴⁴ M. Džananović, *Utjecaj genocida nad Bošnjacima*, 143.

⁴⁵ <http://fzs.ba/index.php/Popis-stanovnistva/Popis-stanovnistva-1991-i-stariji/> (Pristup: 10. 12. 2021).

⁴⁶ <http://Popis.gov.ba/Popis2013/knjigePregled.html?lang=bos> (Pristup: 10. 12. 2021).

radikalnog smanjenja stanovništva, primjetan je jako mali ukupni udjel mladog stanovništva od 0 do 15 godina u Višegradu te iznosi jako niskih 11,8% što je ispod bosanskohercegovačkog prosjeka (15,4%). Primjetno je također da se radikalno uvećao udjel starijeg stanovništva, kako na nivou Bosne i Hercegovine (14,2%), tako i na nivou Višegrada (katastrofalnih 20,6%).

Važan demografski pokazatelj u predviđanju budućih kretanja stanovništva jeste udio ženskog stanovništva, te u okviru istog procentualna zastupljenost fertilno sposobnog stanovništva, pogotovo udio stanovništva u optimalnoj dobi za rađanje. Starenje stanovništva ne mora da zabrinjava ako je zastupljenost fertilne skupine i ukupnog rađanja u povećanom procentu.

Teritorij	Ukupno	Muški	Ženski	Udio Ž %
SR BiH	4.377.033	2.183.795	2.193.238	50,1
Višegrad	21.199	10.400	10.799	50,9

Tabela 5: Stanovništvo Višegrada po spolu 1991.⁴⁷

Teritorij	Ukupno	Muški	Ženski	Udio Ž %
Bosna i Hercegovina	3.531.159	1.732.270	1.798.889	50,9
Višegrad	10.668	5.106	5.562	52,1

Tabela 6: Stanovništvo Višegrada po spolu 2013.⁴⁸

Udio ženskog stanovništva po popisu stanovništva iz 1991. godine na nivou Bosne i Hercegovine bio je 50,1% (tabela br. 5.). Udio ženskog stanovništva po popisu iz 2013. godine povećao se na 50,9% (tabela br. 6.). Razlog za to svakako je veći broj poginulih i ubijenih muškaraca tokom rata. Primjetno je uvećanje i u Višegradu, što je također rezultat sprovedene genocidne politike kojom je velikosrpski agresor imao cilj onemogućiti biološku obnovu jednog dijela bosanskohercegovačkog društva.⁴⁹

⁴⁷ <http://fzs.ba/index.php/Popis-stanovnistva/Popis-stanovnistva-1991-i-stariji/> (Pristup: 10. 12. 2021).

⁴⁸ <http://Popis.gov.ba/Popis2013/knjigePregled.html?lang=bos> (Pristup: 10. 12. 2021).

⁴⁹ Za detaljniji pregled žrtava zločina ubistva u Višegradu pogledati: E. Kuka, *Genocid nad Bošnjacima u Višegradu 1992-1995*, 191-970.

Teritorij	Žensko st.	Fertilna dob (15-49)	(15-49)%	Optimalna dob (20-35)	20-35%
SR BiH	2.193.238	1.100.625	50,2	524.213	23,9
Višegrad	10.799	5.194	48,1	2.472	22,9

Tabela 7. Fertilna struktura stanovništva Višegrada po popisu iz 1991.⁵⁰

Teritorij	Žensko st.	Fertilna dob (15-49)	(15-49)%	Optimalna dob (20-35)	20-35%
Bosna i Hercegovina	1.798.889	849.630	47,2%	358.283	19,9
Višegrad	5.562	2.163	38,9	886	15,9

Tabela 8. Fertilna struktura stanovništva Višegrada po popisu iz 2013.⁵¹

Poredeći prethodna dva popisa stanovništva primjetno je da je udio žena u fertilnoj dobi posmatrajući ukupan broj ženskog stanovništva na nivou Bosne i Hercegovine smanjen za 3%. Udio žena u optimalnoj fertilnoj dobi je smanjen za 4% i iznosi 19,9% (tabele br. 7. i 8). Dakle, u okviru fertile skupine značajan procenat čine one u najstarijoj kohorti. S obzirom na reprodukciju i nisku stopu nataliteta, jasno je da ne postoji način da se poveća ova ključna važna demografska karakteristika, bez snažne stimulatívne populacione politike.

Analizirajući pokazatelje u Višegradu, u odnosu na ukupno bosanskohercegovačko fertilno stanovništvo, vidljivo je da su podaci također itekako negativni. Smanjenjem ukupnog broja stanovništva smanjen je i ukupan broj ženskog stanovništva sa 10.799 na 5.562, što je itekako alarmantan podatak. Dakle, ženskog stanovništva na prostoru Višegrada ukupno je manje za 51,5%.

Po popisu stanovništva iz 1991. godine u fertilnoj skupini (15-49 godina) u Višegradu je živjelo 5.194 stanovnica. Po popisu stanovništva iz 2013. godine u toj skupini, na prostoru ove općine, živjelo je 2.163 stanovnica.

Po popisu stanovništva iz 1991. godine fertilnog stanovništva u optimalnoj dobi za rađanje ukupno je bilo 2.472. Po popisu iz 2013. godine u toj skupini, na prostoru ove općine, živjelo je samo 886, što je katastrofalan podatak.

⁵⁰ Isto.⁵¹ <http://Popis.gov.ba/Popis2013/knjigePregled.html?lang=bos> (Pristup: 10. 12. 2021).

Ostali pokazatelji negativnih demografskih promjena

Brojno ubijeno i protjerano stanovništvo tokom rata, zatim konstantne emigracije iz Bosne i Hercegovine dovele su do toga da se stanovništvo potpuno asimiliralo u nova društva. U drugim zemljama rađaju se nove generacije koje su potpuno izgubile konekciju sa svojom zemljom. Generacije koje su rođene u ratu ili nakon njega vezu sa zemljom gube stupanjem u brak sa stanovnicima zemalja u kojima žive. Želja za povratkom u svoju zemlju kod novijih generacija ne postoji.

Razaranje bosanskog Podrinja generalno, protjerivanje i zločini raznih oblika, nemogućnost i neostvarivanje uslova za povratak nakon rata su razlozi demografske katastrofe u kojoj se nalazi taj region. Ako se tome dodaju još neke činjenice jasno je zašto se sve dobne strukture stanovništva odlučuju za odlazak iz tih krajeva u veće centre. Tu mislimo na izuzetno lošu sigurnosnu i socio-ekonomsku situaciju, lošu obrazovnu politiku, neadekvatno zdravstvo, nedostatak liječnika i materijalno-tehničkih sredstava, loše uslove života, lošu komunalnu infrastrukturu kojom se pogoršavaju uslovi života. Niz je još pokazatelja kojima se može potkrijepiti prethodno kazano da su neadekvatni uslovi života uzročnik uvećanja negativnih demografskih pokazatelja. Stoga i ne čudi konstantan odliv stanovništva svih dobnih struktura. Sve češće za mladima koji odlaze zbog obrazovanja ili zaposlenja u veće gradove unutar Bosne i Hercegovine i u inostranstvo odlaze i njihovi roditelji.

Obaveze iz Dejtonskog mirovnog sporazuma, kao što je Aneks 7, tj. Sporazum o izbjeglicama i raseljenim licima, kojim se svakom stanovniku garantuje siguran povratak i povrat imovine, apsolutno nisu ispoštovane.⁵² Nesigurnost, česti fizički napadi, prijetnje i diskriminacija u raznim poljima, a posebno u negiranju identitetskih karakteristika Bošnjaka i njihovo stalno propagandno dehumaniziranje utječe negativno i na onako mali broj povratnika. Zabrana izvođenja nastave na bosanskom jeziku i osporavanje prava Bošnjacima povratnicima da im se jezik zove imenom bosanski u jednom dijelu njihove zemlje samo su posljedice rata i postratnih dešavanja. I u miru se, dakle, nastavio kontinuitet razbijanja države i društva drugim metodama, različitim oblicima pritisa, diskriminacije i segregacije.

⁵² Detaljnije o ubistvima, fizičkim zlostavljanjima i zastrašivanju povratnika u Bosni i Hercegovini, te ciljanim opstukcijama provođenja Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma, kao važnom faktoru reintegracije Bosne i Hercegovine i ublažavanja rezultata oružane agresije i genocida nad Bošnjacima pogledati: Sead Selimović, *Spriječiti povratak: provođenje Aneksa VII Dejtonskog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (1995-2020)*, *Historijski pogledi*, god. VI, br. 6, Tuzla, 2021, 206-232. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6>). (dalje: S. Selimović, *Spriječiti povratak*).

“Prema Aneksu 7, sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo da se slobodno vrate u svoje domove te imaju pravo na povrat imovine koja im je oduzeta za vrijeme neprijateljstava od 1991. godine i da dobiju kompenzaciju za svu imovinu koja im se ne može vratiti. U 'Sporazumu' se navodi da je povratak izbjeglica i raseljenih osoba važan cilj rješenja sukoba u Bosni i Hercegovini.” S. Selimović, *Spriječiti povratak*, 207.

Donošenje *Odluke* visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini Valentina Incka kojom je sredinom 2021. godine donio *Zakon o dopuni Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine* kojim se, između ostalog, zabranilo negiranje genocida i slavljenje presuđenih zločinaca nije zaustavilo prakticiranje tih pojava.⁵³ Iako je podignuto više krivičnih prijava protiv lica koja su na različite načine negirala genocid, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine još nije reagiralo. Od trenutka izmjene zakona ne izostaju direktna negiranja genocida, ali primijetno je da se ona unutar Bosne i Hercegovine dešavaju u umanjenom obimu, posebno u javnom diskursu. Do izražaja dolaze intenzivnija crtanja murala, dijeljene letaka, fotografija i na druge slične načine veličanja i slavljenja presuđenih ratnih zločinaca.⁵⁴

Period nakon agresije i u Višegradu je obilježen čestim napadima i uznemiravanjima i onako malog broja povratnika. Naprimjer postrojavanjem pripadnika Ravnogorskog četničkog pokreta ili obilježavanjem dana ruskih dobrovoljaca, provociraju se, uznemiruju i podsjećaju povratnici na nedavne zločine nad njima i njihovim srodnicima. To je jedan od načina na koji se slave zločinci i obilježavaju zločini nad Bošnjacima, čime se poručuje povratnicima da

⁵³ U Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik BiH”, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15 i 35/18), u članu 145a, iza stava (1), dodaju se novi stavovi (2) do (6), koji glase:

“(2) Ko javno podstrekne na nasilje ili mržnju usmjerenu protiv grupe osoba ili člana grupe određene s obzirom na rasu, boju kože, vjeroispovijest, porijeklo ili nacionalnu ili etničku pripadnost, ako takvo ponašanje ne predstavlja krivično djelo iz stava (1) ovog člana, kaznit će se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine.

(3) Ko javno odobri, porekne, grubo umanj ili pokuša opravdati zločin genocida, zločin protiv čovječnosti ili ratni zločin utvrđen pravosnažnom presudom u skladu s Poveljom Međunarodnog vojnog suda pridruženom uz Londonski sporazum od 8. avgusta 1945. ili Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju ili Međunarodnog krivičnog suda ili suda u Bosni i Hercegovini, a usmjereno je protiv grupe osoba ili člana grupe određene s obzirom na rasu, boju kože, vjeroispovijest, porijeklo ili nacionalnu ili etničku pripadnost, i to na način koji bi mogao potaknuti na nasilje ili mržnju usmjerenu protiv takve grupe osoba ili člana takve grupe, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

(4) Ko krivično djelo iz stava (1) do (3) ovog člana izvrši tako da javnosti učini dostupnim ili joj distribuirala letke, slike ili druge materijale, kaznit će se kaznom zatvora od najmanje jedne godine.

(5) Ako je krivično djelo iz stava (1) do (3) ovog člana počinjeno na način kojim se može poremetiti javni red i mir ili je prijeteće, zlostavljajuće ili uvredljivo, počinilac će se kazniti kaznom zatvora od najmanje tri godine.

(6) Ko dodijeli priznanje, nagradu, spomenicu, bilo kakav podsjetnik ili bilo kakvu privilegiju ili slično osobi osuđenoj pravosnažnom presudom za genocid, zločin protiv čovječnosti ili ratni zločin, ili imenuje javni objekat kao što je ulica, trg, park, most, institucija, ustanova, općina ili grad, naselje i naseljeno mjesto, ili slično, ili registrira naziv po ili prema osobi osuđenoj pravosnažnom presudom za genocid, zločin protiv čovječnosti ili ratni zločin, ili na bilo koji način veliča osobu osuđenu pravosnažnom presudom za genocid, zločin protiv čovječnosti ili ratni zločin, kaznit će se kaznom zatvora od najmanje tri godine.” <http://www.ohr.int/odluka-visokog-predstavnika-kojom-se-donosi-zakon-o-dopuni-kaznenog-zakona-bosne-i-hercegovine/> (Pristup: 10. 12. 2021).

⁵⁴ <https://balkaninsight.com/2021/11/15/vlasti-u-bih-nisu-uklonile-murale-ratnih-zlocinaca/?lang=sr> (Pristup: 10. 1. 2022).

na prostoru RS-a nema mjesta za njih. I na druge načine provodi se otvorena diskriminacija i dehumanizacija Bošnjaka. Krše im se, u kontinuitetu, osnovna ljudska prava i slobode zagwarantirane brojnim međunarodnim i domaćim konvencijama, poveljama, deklaracijama i ugovorima. U kontinuitetu se i u Višegradu glorificiraju rezultati počinjenih zločina i sami zločinci.⁵⁵ Pronalaze se načini kako da se veličaju presuđeni ratni zločinci. Tako naprimjer prelazeći Novi most u Višegradu nailazi se na mural nacrtan na zidu koji je, iako nema lika, očigledno posvećen zločincu Ratku Mladiću. Također, nedavno je iscrtan i mural s likom zločinca Ratka Mladića na betonskom zidu u naselju Jonda, šetalištu pored rijeke Drine. Sve to izrazito negativno utječe na nastavak procesa povratka protjeranih Bošnjaka na njihova ognjišta, a što je u osnovnoj namjeri aktualnih vladajućih srpskih struktura u Višegradu.

Zaključak

Počinjeni zločini nad Bošnjacima u bosanskom Podrinju u periodu od 1992-1995. godine, zapravo predstavljaju samo nastavak kontinuiteta zločina nad Bošnjacima. Rezultat politike "eliminiranje rijeke Drine kao granice između srpskih država" su počinjeni brojni oblici zločina, uključujući i genocid nad Bošnjacima. Takvi zločini svakako uključuju i one počinjene u Višegradu tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Radikalne promjene u demografskoj strukturi stanovništva u Višegradu u vrijeme i nakon izvršene agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu direktna su posljedica i rezultat agresije i počinjenog genocida nad Bošnjacima. U Višegradu je po Popisu stanovništva iz 1991. godine živjelo 21.199 stanovnik. Među njima Bošnjaka je živjelo 13.471 (63,54%), Srba 6.743 (31,80%), Hrvata 32 (0,15%) i Ostali i nepoznato 634 (3,37%). Po Popisu stanovništva iz 2013. godine u Višegradu živi 10.668 stanovnika. Među njima Bošnjaka živi samo 1.043 (9,77%), Srba 9.338 (87,53%), Hrvata 33 (0,30%) i Ostalih 254 (2,38%). Dakle, u Višegradu je 10.531 ili 49,7% stanovnik manje u odnosu na prethodni popis. Bošnjaka je 12.428 ili 92,3% manje nego 1991. godine. Realnost je da i značajan broj popisano stanovništva, prvenstveno Bošnjaka, ne živi na prostorima ove općine. Na prostoru Višegrada, kao reprezentativnog uzorka za kompletno Podrinje u Bosni i Hercegovini, potpuno je izmijenjena etnička struktura stanovništva. To ukazuje da je bosanskohercegovačko društvo, multikulturalno kakvo je postojalo i na ovom prostoru, potpuno razbijeno i uništeno.

Iz analize promjene dobne strukture stanovništva uočljivo je da će se umanjjenje stanovništva kako na nivou Bosne i Hercegovine, tako i na nivou Višegrada, i dalje nastaviti. Pored radikalnog smanjenja stanovništva u

⁵⁵ Opširnije u: Ermin Kuka, Glorifikacija zločina i zločinaca na primjeru Bosne i Hercegovine, *DHS-društvene i humanističke studije*, god. 4, br. 17, Tuzla 2021, 227-244.

Višegradu, primjetan je i jako mali ukupni udjel mladog stanovništva od 0 do 15 godina te iznosi jako niskih 11,8% što je ispod bosanskohercegovačkog prosjeka (15,4%). Primjetno je također da se radikalno uvećao udjel starijeg stanovništva, kako na nivou Bosne i Hercegovine, tako i na nivou Višegrada. Smanjenjem ukupnog broja stanovništva smanjen je i ukupan broj ženskog stanovništva sa 10.799 na 5.562, što je alarmantan podatak. Po popisu stanovništva iz 2013. godine fertilnog stanovništva u optimalnoj dobi za rađanje ukupno je živjelo samo 886, što je katastrofalan podatak. S obzirom na reprodukciju i nisku stopu nataliteta, jasno je da ne postoji način da se poveća ova krucijalno važna demografska karakteristika bez snažne stimulativne populacione politike, na kojoj nema značajnijih aktivnosti.

Razaranje bosanskog Podrinja generalno, protjerivanje i zločini raznih oblika, nemogućnost i neostvarivanje uslova za povratak nakon rata su razlozi demografske katastrofe u kojoj se nalazi taj region. Ako se tome dodaju loša sigurnosna i socio-ekonomska situacija, neadekvatno zdravstvo, nedostatak liječnika i materijalno-tehničkih sredstava, loša komunalna infrastruktura kojom se pogoršavaju uslovi života, kao i još neke činjenice, jasno je zašto se sve dobne strukture stanovništva odlučuju za odlazak iz tih krajeva u veće centre ili u inostranstvo. Nesigurnost, česti fizički napadi na povratnike, prijetnje i diskriminacija u raznim poljima, a posebno u negiranju identitetskih karakteristika Bošnjaka i njihovo stalno propagandno dehumaniziranje utječu negativno na povratnika. U miru se, dakle, nastavio kontinuitet razbijanja države i društva drugim metodama, različitim oblicima pritisaka, diskriminacije i segregacije. Ni izmjena Krivičnog zakona nije zaustavila negiranja genocida. Do izražaja dolaze intenzivnija crtanja murala, dijeljenje letaka, fotografija i na druge slične načine veličanja i slavljenja presuđenih ratnih zločinaca, što je posebno primjetno i u Višegradu, a što smo prezentirali u radu. Zapravo dokazano je da se u kontinuitetu u Višegradu glorificiraju rezultati počinjenih zločina i sami zločinci. Sve navedeno izrazito negativno utječe na nastavak procesa povratka protjeranih Bošnjaka na njihova ognjišta, a što je u osnovnoj namjeri aktualnih vladajućih srpskih struktura u Višegradu. To u konačnici ne donosi ništa dobro ni za stanovništvo uopće, bez obzira na nacionalni predznak, što se može vidjeti iz pojedinih demografskih pokazatelja koji su prezentirani u radu.

Summary

Crimes committed against Bosniacs in Bosnian Podrinje in 1992-1995, represent in fact only the continuation of crimes against Bosniacs. Results of the policy of "elimination of the river Drina as a border between Serbian states" are numerous crimes, including crime of genocide against Bosniacs. Such crimes definitely include those committed in Višegrad during the aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina.

Radical changes in the demographic structure of the Višegrad population, during and after the aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina are the direct consequence and the result of aggression and genocide against Bosniacs. According to 1991 census, there were 21,199 residents in Višegrad. There were 13,471 Bosniac (63,54%), 6,743 Serbs (31,80%), 32 Croats (0.15%) and 634 categorised as others and unknown (3.37%). According to 2013 census, there were 10,668 residents of Višegrad. But now, only 1,043 Bosniacs (9.77%), 9,338 Serbs (87.53%), 33 Croats (0.30%) and 254 Other (2.38%). So, there are 10,531 residents less or 49.7% in Višegrad compared to previous census. There are 12,428 Bosniacs less or 92.3% than in 1991. It is the reality that a significant number of registered residents, primarily Bosniacs, do not live in the territory of this municipality. In the territory of Višegrad, serving as the representative sample for the entire Podrinje in Bosnia and Herzegovina, the ethnic composition of population is completely changed. This is the indication that the B&H society, multicultural as it was, is completely destroyed and devastated.

The analysis of the change in age structure suggests that the shrinking of population, both in Bosnia and Herzegovina and in Višegrad, will continue. In addition to radical shrinking of population in Višegrad, it is obvious also that there is a small share of young population (0-15) which is a very low 11.8%, and as such it is below the B&H average (15.4%). It is also obvious that the share of old population is radically increased, both at the level of Bosnia and Herzegovina and at the level of Višegrad. Shrinking of total population is also resulting in a smaller number of female population, from 10,799 to 5,562, which is an alarming data. According to 2013 census, there were only 886 persons in fertile population, in its optimum age for giving birth, which is a catastrophic data. Given the reproduction, and low birth rate, it is clear that there is no way to increase this crucially important demographic feature without a strong stimulating population policy, in reference to which there are no significant activities.

Destruction of Bosnian Podrinje in general, expulsion of population and crimes of different forms, inability to and making no conditions for return after the war are the reasons for demographic disaster in which this region lives. If we add to this a poor security and socioeconomic situation, inadequate healthcare protection, lack of doctors and resources, poor utility infrastructure, which altogether aggravate the living conditions, accompanied by some other facts, it is clear why this age group opts to leave this region and move to bigger centres or abroad. Insecurity, frequent physical attacks against returnees, threats and discrimination in various areas, especially in denial of Bosniac identity, and their permanent propaganda on dehumanisation negatively affect returnees. Continuity of destroying the state and society continued in peacetime, by way of other methods, different forms of pressures, discrimination and segregation. Amendments to Criminal code did not stop the genocide denial. Activities were intensified by drawing murals, distribution of leaflets, photos and celebration of adjudicated war criminals, which is particularly true for Višegrad, which we have

presented in our paper. It is in fact proven that Višegrad continuously glorifies crimes and criminals. All this negatively affects the continuation of process of Bosniac return to their historic homes, which is the underlying intent of the current ruling Serb structures in Višegrad. This finally brings no good to population in general, regardless of the ethnic background, which may be seen in individual demographic indicators, presented in the paper.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Objavljeni izvori/Published sources:

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013*.
2. Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (AIIZ).
3. Arhiv Kantonalnog suda u Sarajevu.
4. Arhiv Suda Bosne i Hercegovine.
5. Federalni zavod za statistiku, *Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991*.
6. United Nations, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) – Sudski spisi.

Službeni listovi, novine/ Official papers, newspapers:

1. Krivični zakon Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik BiH”, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15 i 35/18).
2. *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 22, 26. novembar 1993.

Knjige/Books:

1. Bećirević Edina, *Na Drini genocid: istraživanje organiziranog zločina u istočnoj Bosni*, Buybook, Sarajevo 2009.
2. Bećirović Denis, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije prema Bosni i Hercegovini (1804-2020)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2021.
3. Čekić Smail, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu – Dokumenti*, MAG, Sarajevo 1996.
4. Čekić Smail, *Historija genocida nad Bošnjacima*, Muzej genocida, Sarajevo 1997.
5. Dedijer Vladimir, Miletić Antun, *Genocid nad Muslimanima, 1941-1945*, Svjetlost, Sarajevo 1990.
6. Duraković Nijaz, *Prevara Bosne*, DES, Sarajevo 2004.
7. Džananović Muamer, *Zločini nad djecom u Goraždu tokom opsade 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2015.
8. Efendić Hamed, Imamović Dženan, *20 godina Muftijstva goraždanskog*, Muftijstvo goraždansko, Goražde 2014.
9. Kadijević Veljko, *Moje viđenje raspada – vojska bez države*, Politika, Beograd 1993.
10. Kljun Ibrahim, *Višegrad – hronika genocida nad Bošnjacima*, KDB “Preporod” i Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Bošnjacima, Zenica 1996.

11. Kuka Ermin, *Genocid nad Bošnjacima u Višegradu 1992-1995.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2019.
12. Petrović Miodrag, *Susreti sa Dobricom Čosićem – necenzurisani razgovori*, IP Zograf, Niš 2000.
13. Sejdić Ahmet, *Biti svjedok istine* (knjiga 1), INFO-grafika, Ključ 2000.
14. Tabeau Ewa (priredila i uredila), *Rat u brojkama: demografski gubici na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. do 1999.*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2009.
15. Tafro Preljub, Macić Bećir, *Genocid nad Bošnjacima na području općine Foča 1992-1995. (Prilog utvrđivanju žrtava)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2004.

Članci/Articles:

1. Džananović Muamer, Utjecaj genocida nad Bošnjacima na demografske promjene u Srebrenici i Bratuncu 1991-2021., *Monumenta Srebrenica*, god. 10, br. 10, Tuzla-Srebrenica 2021, 131-155.
2. Kuka Ermin, Glorifikacija zločina i zločinaca na primjeru Bosne i Hercegovine, *DHS-društvene i humanističke studije*, god. 4, br. 17, Tuzla 2021, 227-244.
3. Kuka Ermin, Rijeka Drina u političkom projektu "Velike Srbije", *Novi Muallim*, god. XVIII, br. 72, Sarajevo 2017, 77-82.
4. Kuka Ermin, Spaljivanje civila kao oblik zločina: studija slučaja grad Višegrad, *Novi Muallim*, god. 17, br. 68, Sarajevo 2016, 37-44.
5. Pejanović Mirko, Promjene etničke strukture opština u Bosni i Hercegovini prema Popisu stanovništva 2013. godine, *Demografske i etničke promjene u BiH*, Zbornik radova, Sarajevo 2017, 70-92.
6. Selimović Sead, Bratunac od 1991. do 2013. godine: Promjene u etničkoj strukturi stanovništva pod utjecajem agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima, *Arhivski pogledi*, god. 1, br. 1, Tuzla 2020, 147-171.
7. Selimović Sead, Spriječiti povratak: provođenje Aneksa VII Dejtonskog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (1995-2020), *Historijski pogledi*, god. VI, br. 6., Tuzla 2021, 206-232.
8. Selimović Sead, Vlasenica od 1991. do 2013. godine: promjene u etničkoj strukturi stanovništva pod utjecajem rata protiv Republike Bosne i Hercegovine, *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 188-216.

Internet:

1. https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/proswitness/bcs/mil-wit-deronjic.htm
2. <http://icr.icty.org/>
3. https://www.slobodnaevropa.org/a/perucac_mesto_skrivanja_zlocina_sa_prostora_bivse_jugoslavije/24482394.html
4. <http://fzs.ba/index.php/Popis-stanovnistva/Popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>
5. <http://Popis.gov.ba/Popis2013/knjigePregled.html?lang=bos>
6. <http://www.ohr.int/odluka-visokog-predstavnika-kojom-se-donosi-zakon-o-dopuni-kaznenog-zakona-bosne-i-hercegovine/>
7. <https://balkaninsight.com/2021/11/15/vlasti-u-bih-nisu-uklonile-murale-ratnih-zlocinaca/?lang=sr>